

КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ

Віталій Литвин

СУПЕРНАПІВПРЕЗИДЕНТАЛІЗМ І СУПЕРПРЕЗИДЕНТАЛІЗМ: ДО ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНОЇ РІЗНИЦІ ПРЕЗИДЕНТСЬКО-ПАРЛАМЕНТСЬКИХ НАПІВПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ІЗ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ РЕСПУБЛІК З СИЛЬНИМИ ПРЕЗИДЕНТАМИ

Сьогодні у політологічній літературі виокремлюють два великих методологічних підходи стосовно розуміння політичних (чи конституційних) систем республіканізму – дихотомічний і трихотомічний. У першому до уваги взято розгляд таких двох класичних систем республіканського правління, як президенталізм та парламентаризм. У другому науковий аналіз додатково доповнено категорією «напівпрезиденталізму» (часто щодо цієї категорії вживають поняття/трактування «змішаного республіканізму»); ми вважаємо це методологічно неоправданим кроком, адже змішування може відбуватись як у межах класичного/чистого президенталізму, так й класичного / чистого парламентаризму, не кажучи вже про напівпрезиденталізм). Залишаючись прихильниками трихотомічного політологічного аналізу сучасних форм державного правління (або політичних систем – зокрема, за найбільше цитованою та апробованою моделлю Р. Еллі [4, 5], про котру йтиметься згодом), розуміємо, що ініціювання розгалужень у зазначеному теоретико-методологічному напрямі спричинене неоднозначним баченням політичних систем, які, наприклад, частково (фактично), із однієї сторони, наближуються до парламентаризму або президенталізму, а з іншої, влаштовують дефінітивні вимоги напівпрезиденталізму. Це відбувається у двох векторах – у ракурсі пошуку певних спільностей та відмінностей між напівпрезидентськими і президентськими моделями, а також напівпрезидентськими і парламентськими моделями республіканізму. При цьому, ключовим спірним моментом є формальне і фактичне позиціонування між повноваженнями таких владних інститутів, як президент, прем'єр-міністр / уряд, парламент тощо.

Трансплантуючи вказане питання на різні республіканські країни світу, розуміємо, що у деяких із них є суттєва кореляція сили повноважень

президентів, які вибираються всенародно. Внаслідок цього одні системи трактуються як напівпрезидентські, а інші – як президентські або навпаки. Та все ж проблема поглиблюється у тому випадку, коли повноваження президентів республіканських систем є дуже значними [9, 10]. Внаслідок цього окремі вчені відносять такі республіканські системи до президентських, інші – до президентських і напівпрезидентських. Єдиним синтезуючим моментом цих таксоній є дуже значні повноваження президентів, що служить приводом до класифікації самих систем як «республік із суперпрезидентами» [6, 11]. В дихотомічному підході ці системи звичайно є випадками президенталізму. Проте не вирішеною залишається проблема трихотомічної класифікації сучасного республіканізму із посадою сильного президента (його іменують «суперпрезидентом»). Річ у тому, що деякі науковці виокремлюють такі підвиди республіканізму: суперпрезиденталізм [3, 7, 8, 12] (як підвид президенталізму), а також супернапівпрезиденталізм [1, 2] (як різновид напівпрезиденталізму). Теоретико-методологічне осмислення цієї дихотомії становить головне завдання запропонованої наукової розвідки. Також очевидне й інше проблемне питання: чи потрібно розрізняти запропоновані формати республіканізму з суперпрезидентами, чи краще їх трактувати як єдине дефінітивне ціле.

З однієї сторони, розмежування президенталізму та напівпрезиденталізму, а тому суперпрезиденталізму та супернапівпрезиденталізму очевидне хоча би з огляду на думку Р. Еллі, що дефінітивно конституційні системи президентського і напівпрезидентського типу є розбіжними. Президентський тип республіки – це конституційна модель, де існує посада всенародно (або ж безпосередньо) обраного на фіксований термін президента, а члени урядового кабінету при президентові (адміністрації президента) не є колективно відповідальними перед парламентом. Натомість, напівпрезидентський тип республіки – це конституційна моделі, для якої властива посада всенародно обраного на фіксований термін президента, а також прем'єр-міністра та кабінету, котрі колективно відповідальні перед парламентом (або президентом та парламентом). Це означає, що в президентських республіках уряд президента чи адміністрація президента не знаходяться в ієрархічних відносинах із парламентом, тобто не формуються ним, не отримують від нього волевого довіри і не відповідальні перед ним. Натомість, у напівпрезидентських

республіках уряд принаймні формально перебуває в ієрархічній залежності від парламенту, адже останній може брати участь у формуванні складу уряду, затвердженні програми уряду, надає уряду вотум довіри, а також може відправити кабінет у відставку на підставі вотуму недовіри. Відповідно випадок із посадою дуже сильного президента у президенталізмі слід було би трактувати як суперпрезиденталізм, а випадок із посадою дуже сильного президента у напівпрезиденталізмі – як супернапівпрезиденталізм.

Все було би просто, якби не другий ракурс проблеми. Він пов'язаний із формально напівпрезидентськими системами, в яких гіпотетично лімітовано участь парламенту у формуванні і забезпеченні підтримки уряду. Так, в Азербайджані, Білорусі та Росії тощо, де передбачено посаду сильного президента («суперпрезидента»), регламентовано участь парламенту у забезпеченні вотуму довіри урядові, кандидатуру прем'єр-міністра якого пропонує президент. Тим не менше, якщо тричі підряд кандидатуру глави уряду, а тому факт творення уряду, не затверджено у парламенті, президент наділений повноваженням розпустити парламент та самостійно сформувати урядовий кабінет. Це передбачає, що зазначені напівпрезидентські системи у якийсь момент можуть почати функціонувати як президентські. Деяко розбіжні проблемні поля класифікації сучасного республіканізму помічаємо у Білорусі, Росії, Казахстані, Киргизстані (раніше в Грузії, Узбекистані) тощо. Як класифікувати республіку, в якій парламент має право на висунення вотуму чи осуду недовіри урядові, проте останній набуває чинності тільки тоді, коли його підтримує президент? Такі самоочевидні «аномалії» конституційного напівпрезиденталізму (або ж напівпрезиденталізму як конституційної системи) досить часто на практиці призводять до трактування систем, у яких практикують напівпрезиденталізм, як президентських. Теоретико-методологічно зворотна проблема властива для конституційно та формально президентських республік із посадами прем'єр-міністрів, яких призначають президенти без отримання на це згоди парламентів (приміром, свого часу у Гайані, Південній Кореї чи Шрі-Ланці тощо). Річ у тому, що в класичному/чистому президенталізмі взагалі немає посади прем'єр-міністра, адже уряд або адміністрацію президента очолює безпосередньо глава держави. Саме тому виникає питання: чи не ідентичними є два випадки «республік з суперпрезидентами»: кейсів формально напівпрезидентських систем, де з тих чи інших причин кабінет сформовано без участі парламенту,

та кейсів формально президентських систем, де передбачено посаду прем'єр-міністра, який все ж не потребує затвердження парламенту.

На нашу думку, ці системи причинно-наслідково є різними, хоча інституційні межі та параметри їх функціонування можуть бути схожими або ідентичними у певні періоди. Саме різність систем вимагає їх розбіжного трактування: його запропоновано проводити по лінії вказаних вище дефініцій – суперпрезиденталізму та супернапівпрезиденталізму. Суперпрезиденталізм – це в першу чергу президенталізм, проте з посадою всесильного глави держави, який, будучи безпосереднім главою уряду/виконавчої влади/вертикалі, може мати (проте не обов'язково має) поряд зі собою посаду субординованого прем'єр-міністра, котрий у жодному випадку не відповідальний перед парламентом. Натомість, супернапівпрезиденталізм – в першу чергу президент-парламентський різновид систем напівпрезиденталізму, проте із посадою всесильного глави держави, який, будучи або ж не будучи (частіше будучи) безпосереднім главою уряду (виконавчої влади/вертикалі), неминуче має поряд зі собою субординованого чи несубординованого прем'єр-міністра, що формально відповідальний перед парламентом.

У випадку суперпрезиденталізму характерна незалежність або ж низька залежність виконавчої вертикалі в особі глави держави (разом або без посади прем'єр-міністра) від розстановки партійно-політичних сил у парламенті. Це означає, що незалежно від складу парламенту президент є сильними (суперпрезидентом), а будь-яка кандидатура прем'єр-міністра у випадку існування такої посади не впливає на рівень фактичних повноважень президента (або на фактичну президенціалізацію президентської республіки). У випадку супернапівпрезиденталізму властива різної міри (низька/значна) залежність виконавчої вертикалі в особі прем'єр-міністра або прем'єр-міністра і глави держави від розстановки партійно-політичних сил у парламенті. Це означає, що й без того конституційно сильний президент (суперпрезидент) фактично може посилити повноваження у випадку розпуску парламенту, що може слідувати за (зазвичай потрійною) незгодою парламенту з приводу кандидатури прем'єр-міністра (у випадку відмови парламенту забезпечити вотум довіри уряду), запропонованої главою держави, а також за небажанням президента виконувати рішення парламенту про вотум недовіри урядові.

Це передбачає, що найчастіше в супернапівпрезидентських системах апіорі посада прем'єр-міністра є невагомою, незалежно від того, чи прем'єр-міністр політично та/або партійно субординований або несубординований президентові у контексті розстановки сил в парламенті. З огляду на це очевидно, чому в супернапівпрезидентських системах республіканізму дуже часте застосування отримують мажоритарні або змішані виборчі системи, які мають тенденцію до забезпечення представництва непартійних кандидатів у депутати. Річ у тому, що фактичне посилення повноважень суперпрезидентів ймовірно більш можливе у випадку значної фракціоналізованості/фрагментованості парламентів, які в силу своєї слабкої структурованості не завжди повноцінно можуть та намагаються виконувати функції політичного інституту, який повинен стабілізувати повноваження президента із приводу уряду та виконавчої влади. Натомість, тип виборчих систем у суперпрезидентських системах фактично не має значення у контексті президенціалізації суперпрезидентів. Саме цим пояснено формування такого різновиду президенталізму як коаліційний (зокрема в країнах Латинської Америки). Річ у тому, що навіть коаліційно опозиційні до президента партії не можуть фактично зменшити або ж збільшити факту формально-конституційної президенціалізації глави держави із приводу здійснення ним функцій глави виконавчої влади (дещо меншою мірою це характерно для таких систем суперпрезиденталізму, де поряд з суперпрезидентами існують посади прем'єр-міністрів).

Висновуючи, потрібно зазначити, що суперпрезидентські системи інституційно є більш стабільними, ніж супернапівпрезидентські системи. Річ у тому, що першим немає потреби та сенсу зміцатись до ще більш президенціалізованого зразку республіканізму. Навпаки, супернапівпрезидентські системи мають конституційно зумовлений потенціал зміщення в окремих фазах функціонування щодо суперпрезидентських систем. Фактом є те, що суперпрезиденталізм і супернапівпрезиденталізм – різні конституційні політичні системи, які є прикладами президенталізму та напівпрезиденталізму.

Література

1. *Arato A.* The new democracies and the American constitutional design // *Constellations*, 2000. Vol. 7. No. 3. P. 316–340.
2. *Colton T.* Semi-presidentialism in Russia and post-communist Europe: ameliorating or aggravating democratic possibilities? // This present document has been produced to assist working sessions at the III General Assembly of the Club of Madrid..
3. *Colton T.* Superpresidentialism and Russia's backward state // *Post-Soviet Affairs*, 1995. Vol. 11. No. 2. P. 144–148.
4. *Elgie R.* The classification of democratic regime type: conceptual ambiguity and contestable assumptions // *European Journal of Political Research*, 1998. Vol. 33. P. 219–238.
5. *Elgie R.* Varieties of semi-presidentialism and their impact on nascent democracies // *Taiwan Journal of Democracy*, 2007. Vol. 3. No. 2. P. 53–71.
6. *Fish S.* *Democracy derailed in Russia: the failure of open politics.* Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
7. *Fish S.* The executive deception: superpresidentialism and the degradation of Russian politics // *Sperling V.* *Building the Russian state: institutional crisis and the quest for democratic governance.* Boulder: Westview, 2000. P. 177–192.
8. *Fish S.* The perils of Russian superpresidentialism // *Current History*, 1997. Vol. 96. P. 326–330.
9. *Frye T.* A politics of institutional choice: post-communist presidencies // *Comparative Political Studies*, 1997. Vol. 30. No. 5. P. 523–552.
10. *Hellman J.* Constitutions and economic reform in the postcommunist transitions // *East European Constitutional Review*, 1996. Vol. 5. No. 1. P. 46–56.
11. *Holmes S.* Superpresidentialism and its problems // *East European Constitutional Review*, 1993. Vol. 2. No. 4. P. 123–126.
12. *Ishiyama J.* Superpresidentialism and political party development in Russia, Ukraine, Armenia and Kyrgyzstan // *Europe-Asia Studies*, 2000. Vol. 53. No. 8. P. 1177–1191.

Ігор Осадчук

«ПАРТІЇ ВЛАДИ» ТА ПАРТІЙНІ СИСТЕМИ ЯК ІНДИКАТОРИ ПРЕЗИДЕНЦІАЛІЗАЦІЇ СИСТЕМ ІНСТИТУТІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ У КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ: ІНДЕКСНИЙ АНАЛІЗ

«Партії влади» та партійні системи як індикатори президенціалізації систем інститутів виконавчої влади у країнах Центральної Азії: індексний аналіз.